

Sytuacja Khmerów w Wietnamie Polityka władz wietnamskich wobec mniejszości a trwałość khmerskiej tradycji

Michał Zaręba

 <https://orcid.org/0000-0001-7770-7395>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych

e-mail: michal.zareba@uni.lodz.pl

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza obecnej sytuacji socjoekonomicznej mniejszości Khmerów w Wietnamie oraz przedstawienie ewolucji polityki rządu wietnamskiego wobec tej grupy od okresu podziału kraju do czasów współczesnych. Aby zrealizować to założenie, postawiono następujące pytania badawcze: 1) Jaki jest status społeczności khmerskiej w Wietnamie na płaszczyźnie społecznej i ekonomicznej?; 2) Czy mniejszość Khmerów wykształciła poczucie silnej, odrębnej tożsamości?; 3) Jaka jest polityka wietnamskich władz wobec społeczności khmerskiej? Analiza ma na celu weryfikację hipotezy zakładającej, iż deklaracje wietnamskiego rządu odnośnie do prowadzenia polityki mającej na celu poszanowanie odmienności kulturowej oraz poprawienie warunków życia i sytuacji materialnej Khmerów nie znajdują pokrycia w rzeczywistości. Nadal pozostaje wiele

zaniedbanych sfer, a Khmerzy doznają dyskryminacji, zachowując silne poczucie tożsamości narodowej poprzez kultywowanie khmerskiej tradycji i obyczajów.

Słowa kluczowe: Wietnam, mniejszości w Wietnamie, mniejszość khmerska, polityka Wietnamu wobec mniejszości

Situation of Khmer Minority in Vietnam Policy of the Vietnamese Authorities and Durability of the Khmer Tradition

Abstract

This article aims to analyze the current socio-economic situation of the Khmer minority in Vietnam and to present the evolution of the Vietnamese government's policy towards this ethnic group since the period of division to present days. In order to realize this goal, the following research questions were asked: 1) What is the status of the Khmer community in Vietnam regarding social and economic level?; 2) Has the Khmer minority developed a sense of a strong, separate identity?; 3) What is the policy of the Vietnamese authorities towards the Khmer community? The analysis aims to verify the hypothesis that declarations of the Vietnamese government regarding the implementation of a policy respecting cultural diversity, improving living conditions and material situation of the Khmer people are not fulfilled. There are still many neglected spheres, and the Khmer people suffer discrimination, maintaining a strong sense of national identity by cultivating Khmer traditions and customs.

Keywords: Vietnam, minorities in Vietnam, Khmer minority, Vietnamese policy towards minorities

Wstęp

Niniejszy artykuł ma charakter przekrojowy. Została w nim przedstawiona szczegółowa charakterystyka czynników historycznych, które spowodowały, że Wietnam zajął zamieszkane przez społeczność khmerską ziemię, wskazano główne powody ekspansji i opisano stosunek Wietnamczyków do autochtonów. Kolejny etap rozważań został poświęcony polityce państwa wobec mniejszości khmerskiej od początku podziału Wietnamu do końca walk z Demokratyczną Kampuczą Pol Pot. Następnie dokonano krótkiej charakterystyki khmerskiej społeczności, poczynając od opisu zamieszkałych przez nią obszarów, organizacji życia społecznego, kończąc na analizie wierzeń, obrzędów i celebrowanych przez Khmerów świąt. Ostatnia część artykułu zawiera charakterystykę społeczno-gospodarczą społeczności khmerskiej i skupia się na polityce etnicznej rządu wietnamskiego w ostatnich latach.

Socjalistyczna Republika Wietnamu, którą zamieszkuje ok. 97 mln ludzi, jest państwem zróżnicowanym etnicznie. Zdecydowaną większość obywateli stanowią jednak Wietnamczycy (wiet. *Kinh, Việt*), których odsetek szacuje się na 85,3%. Pozostałą część społeczeństwa tworzą członkowie oficjalnie uznawanych przez wietnamski rząd 53 mniejszości narodowych. Najliczniejszą grupę stanowi lud *Tày* (1,85 mln – ok. 1,9%), kolejno, daleko spokrewniona z Tajami, społeczność *Thái* (1,82 mln – ok. 1,9%), grupa *Mường* (1,45 mln – ok. 1,5%) oraz zamieszkująca także inne kraje azjatyckie ludność *H'Mông* (1,39 mln – 1,45%). Khmerzy są piątą pod względem liczebności mniejszością Wietnamu, liczącą 1,32 mln ludzi, co stanowi 1,37% populacji kraju (General Statistic Office). Z uwagi na zaszłości historyczne oraz silnie zakorzeniony wśród Khmerów antywietnamski nacjonalizm, nawiązujący do konieczności odzyskania utraconych na rzecz Wietnamu terenów, stosunki wietnamsko-khmerskie naznaczone są wieloma wyzwaniami. Widać to zarówno na poziomie międzypaństwowym, jak i w odniesieniu do sytuacji wewnętrznej na linii państwo – mniejszość etniczna.

Społeczność khmerska zamieszkuje przede wszystkim południowo-zachodnie prowincje Wietnamu, które wśród Khmerów określane są mianem Kambodża Krom, czyli Dolna Kambodża. Tereny te w latach świetności Imperium Angkoru przynależały do państwa kambodżańskiego, lecz z czasem zostały utracone na rzecz Wietnamu. Szacuje się, że w wyniku wietnamskiej ekspansji straty terytorialne wyniosły nawet 89 tys. m² (Bayer 186). W kambodżańskim dyskursie nacjonalistycznym Kambodża Krom jest określana jako integralna część khmerskich ziem, które w połowie XIX wieku zostały skolonizowane przez Francję, jako należący do Kochinchiny obszar, a następnie niesłusznie oddane Wietnamowi w 1949 roku. Wielu Khmerów w Kambodży posiada mapy, które wyznaczają „wodę i ziemię” (khmer. *tuk dei*, wiet. *nước đất*), czyli terytorium państwa, w skład którego wchodzi Kambodża Krom.

W wietnamskiej terminologii przyjęło się używać kilku nazw w odniesieniu do ludności khmerskiej. Poza ogólną i potoczną nazwą „Khmerzy” (wiet. *người Khmer*) można również spotkać termin Khmerzy Krom, tłumaczony jako Dolni Khmerzy (wiet. *người Khơ-me Crôm*), Khmerzy południa (wiet. *người Khmer Nam Bộ*) oraz Wietnamscy Khmerzy (wiet. *người Khmer Việt Nam*). W użyciu występuje również pojęcie wywodzące się z języka chińskiego oznaczające Khmerów (wiet. *người Miên*) czy też Wietnamczyków khmerskiego pochodzenia (wiet. *người Việt gốc Miên*), jednak jest ono uznawane za obraźliwe (Mikio Oishi; Nguyễn Minh Quang; Nguyễn Văn Minh 70).

Wietnamska ekspansja i zajęcie regionu

Kambodża Krom

Przynależność terenów delty rzeki Mekong do Wietnamu jest efektem długotrwałych procesów rozszerzania wietnamskich wpływów w regionie kontynentalnej części Azji Południowo-Wschodniej. Już od XI wieku do połowy XIX stulecia Wietnam realizował ekspansjonistyczną politykę marszu na południe (wiet. *Nam tiến*). Opanowując kolejne tereny, w tym rdzennie khmerskie ziemie, władze zachęcały Wietnamczyków do migracji na nowo zdobyte terytoria. Napływ wietnamskiej ludności na tereny Kambodży nasilił się w wiekach XVI i XVII, kiedy centralny Wietnam był podporządkowany jednemu z dwóch wpływowych rodów, tj. klanowi Nguyễn. Ekspansji na kambodżańskie ziemie nie przeszkodził nawet konflikt wewnętrzny, kiedy w latach 1627–1672 Nguyễnowie starli się z drugim znaczącym rodem Trịnh, panującym na północy kraju.

Za początek relacji kambodżańsko-wietnamskich można uznać małżeństwo króla Kambodży Chej Chettha II z córką Nguyễn Phúc Nguyễn, stojącego na czele domeny Đàng Trong¹, co miało miejsce w 1618 roku (Vu Hong Lien 5). Pretekstem do wzmożonej ingerencji w sprawy Kambodży była pomoc w odsunięciu od władzy Ramathipadiego I², który w 1642 roku przejął władzę i przeszedł na islam (Kiernan, *Blood and Soil: Modern Genocide 1500–2000*, 540). Wzrost niezadowolenia z jego rządów wśród buddyjskiej większości mieszkańców kraju doprowadził do rebelii, na czele której stanął Ang Sur. Początkowo wyparty z Kambodży, otrzymał wsparcie wojskowe Nguyễnów i po udanej ofensywie z 1658 roku przejął rządy jako król Paramaradza IX³. W zamian za pomoc, Wietnamczycy otrzymali prawo posiadania i zasiedlania khmerskich ziem, wiążąc również nowego władcę zależnościami trybutarnymi.

¹ Domena rodu Nguyễn nazywana była Đàng Trong lub Nam Hà, z kolei tereny kontrolowane przez ród Trịnh określano jako Đàng Ngoài lub An Nam.

² Znany także jako Ponhea Chan, po konwersji na islam przyjął imię Ibrahim.

³ W literaturze występuje również pod imieniem Barom Reachea V.

Kambodżański dwór stanął wkrótce w obliczu sporu wewnętrznego między frakcją prowietnamską a grupą dążącą do współpracy z Syjmem (obecnie Tajlandia). Kiedy w 1673 roku książę Ang Non popadł w konflikt z prosyjamskim królem, uzyskał wsparcie rodu Nguyễn i wraz z wietnamską armią wkroczył rok później do Kambodży, detronizując monarchę. Wietnamczycy zdecydowali się jednak oddać koronę w ręce Ang Sora, brata obalonego władcy, który przyjął imię Chej Chettha IV. Ang Nanowi przyznano tytuł uparadży, równoznaczny z honorami wicekróla. Pierwszy z nich panował nad terenami ówczesnej stolicy Udong, w południowo-zachodniej części kraju, a drugi rezydował w Prey Nokor (dawny Sajgon, obecnie miasto Hồ Chí Minh) (Olszewski 139). Obaj jednak zmuszeni byli do płacenia trybutu, uznania tym samym zwierzchności domeny Đàng Trong.

Niebagatelną rolę w ekspansji na terenach delty Mekongu odegrali chińscy migranci, zwolennicy obalonej dynastii Ming. Zmuszeni do opuszczenia Chin po przejściu rządów przez Qingów, poszukiwali azylu w Indochinach. Pod wpływem decyzji możnych z rodu Nguyễn zwasalizowany król Kambodży przyznał im prawa do posiadania ziemi. Najbardziej znanym z nich był Mạc Cửu, który zgromadził fortunę, m.in. prowadząc kasyno. Następnie pomógł swoim pobratymcom osiedlić się na tych terenach, co dało początek wietnamskim miastom Hà Tiên (kiedyś *Piem* lub *Peam*), Phú Quốc, Rạch Giá, Cà Mau oraz kambodżańskim miejscowościom Kep (wiet. *Lũng Kỳ*), Kampot (wiet. *Cần Bột*) czy Sihanoukville (wiet. *Hương Úc*). Tereny te należały formalnie do Kambodży, ale Mạc Cửu zdecydował się wysłać misję trybutarną do Wietnamu, przechodząc *de facto* pod zwierzchnictwo domeny Đàng Trong (Olszewski 158).

W 1731 roku Wietnamczycy zajęli miasta Me Sa (obecnie Mỹ Tho) oraz Long Hor (Vĩnh Long), a w połowie XVIII wieku kontrolowali już ujście rzeki Mekong do Morza Południowochińskiego. Kambodżański dwór zrzekł się kolejno terenów Preah Trapeang (obecnie Trà Vinh), Srok Khleang (Sóc Trăng), Psar Dèk (Sa Đéc) oraz Meät Chruk (Châu Đốc) (Nguyễn-võ Thu-hương 57). Nowe zdobycze terytorialne były jednak dużym obciążeniem dla skarbu Đàng Trong, które stopniowo pogrążało się w kryzysie gospodarczym. Aparat administracyjny stawał się niewydolny, a rosnący wyzysk chłopów powodował wzrost buntowniczych nastrojów. Co więcej, kambodżańskie tereny nadal pozostawały areną rywalizacji syjamsko-wietnamskiej, czego efektem były liczne starcia zbrojne między tymi dwoma państwami. W trakcie jednego z konfliktów, który rozpoczął się w 1769 roku, doszło również do powstania przeciw Nguyễnom w miejscowości Tây Sơn (Tucker 97). Zapoczątkowany w 1771 roku bunt związał siły rodu i zmusił do szukania kompromisu z Syjamczykami, co nastąpiło dwa lata później.

Tereny klanu Nguyễn zostały w niedługim czasie podporządkowane przez rebeliantów z Tây Sơn, sprzymierzonych z domeną Trịnh, a ostatni z rodu Nguyễn Phúc Ánh schronił się na obszarze Gia Định (obecnie okolice Sajgonu / miasta Hồ Chí Minh). Od lat 90. XVIII wieku powstawały tam farmy wojskowo-rolnicze (wiet.

đôn điền), a także budowano cytadele, co utrudniało armii taysonów zajęcie tych terenów. Nguyễn Phúc Ánh nakazał również rekrutację do *đôn điền* przedstawicieli innych grup etnicznych, w tym Khmerów, gwarantując autonomię kontrolowanych przez nich posiadłości. Twierdząc, że Wietnamczycy i „barbarzyńcy” powinni mieć jasno wyznaczone granice (wiet. *hán di hữu hạn*), chciał uniknąć sporów na tle etnicznym, jednak ta polityka doprowadziła w konsekwencji do podziałów i wrogości (Choi Byung Wook 34). Wewnętrzne konflikty w państwie dynastii Tây Sơn sprawiły, że Nguyễn Phúc Ánh zwierzchni szansę powrotu swojego rodu do władzy. Korzystając z pomocy Francuzów, pokonał w 1802 roku przeciwników i przyjmując imię Gia Long, mianował się cesarzem.

Po ustabilizowaniu sytuacji wewnętrznej w Wietnamie Kambodża znalazła się pod kontrolą nowej dynastii Nguyễn, z czasem stając się wicekrólestwem. Władca khmerski musiał dowodzić swojej lojalności, odwiedzając co dwa miesiące wietnamską świątynię w nowej stolicy Phnom Penh, nosząc wietnamskie stroje mandarynów i kłaniając się przed tablicą z imieniem cesarza. Kambodżańscy robotnicy, zatrudniani przez wietnamskich oficjeli, pracowali w coraz gorszych warunkach, doświadczając upokorzeń. Sfrustrowani wyzyskiem i złą sytuacją materialną wznieśli w 1820 roku bunt, który został stłamszony rok później przez kolejnego już władcę Wietnamu Minh Mạnga. Nowy cesarz chciał skonsolidować władzę nad Kambodżą i po pokonaniu wspartej przez Syjam opozycji przyłączył ją w 1834 roku do Wietnamu jako prowincję Tây Thành. Jej gubernatorem został gen. Trương Minh Giảng, a na tronie zasiadła królowa Ang Mej, całkowicie podporządkowana Minh Mạngowi (Chandler 150). Rozpoczął się proces intensywnej „wietnamizacji Kambodży” (wiet. *Nhất Thị Đồng Nhân*⁴), a jej mieszkańcom nakazano używanie wietnamskiego języka, stosowanie wietnamskich nazwisk czy noszenie tradycyjnego ubioru *áo dài* (Bayer 186; Chandler 152). Przejawy buntu wśród Khmerów były tłumione, jednak nie zdołano zdławić kambodżańskiego oporu.

Po śmierci Minh Mạnga w 1841 roku gen. Giảng nie był w stanie ustabilizować sytuacji w obliczu rebelii popieranej przez Syjamczyków i popełnił samobójstwo. Walki ostatecznie zakończyła wietnamska ofensywa z 1845 roku, która finalnie doprowadziła do podpisania układu pokojowego między Syjmem a Wietnamem dwa lata później. Likwidował on prowincję Tây Thành, ale czynił króla Kambodży Ang Duonga II trybutariuszem zarówno Wietnamu, jak i Syjamu (Corfield 18). Ten wielokrotnie kontaktował się za pośrednictwem misjonarzy z władzami francuskimi, by z ich pomocą odzyskać utracone ziemie. W roku 1858 Francja rozpoczęła kampanię kochinchiną przeciwko władzy wietnamskiego cesarza Tự Đũa. Po czterech latach walk podpisano w 1862 roku Traktat z Sajgonu, a rok później Traktat z Huế, na mocy których Kochinchina stała się francuską kolonią.

⁴ W dosłownym znaczeniu fraza ta oznacza traktowanie wszystkich jednakowo.

Kolejny kambodżański władca Norodom, chcąc całkowicie uniezależnić się od syjamsko-wietnamskich wpływów, zwrócił się z prośbą o pomoc do Francji, która w 1863 roku objęła protektoratem Kambodżę. Francuzi, zyskujący coraz większe wpływy również w Wietnamie, doprowadzili ostatecznie w 1887 roku do utworzenia Unii Indochińskiej (lub Związku Indochińskiego), kładąc kres zarówno kambodżańskiej, jak i wietnamskiej niepodległości. W czasach kolonizacji francuskiej Kochinchina była bezpośrednio administrowana przez Francję, w przeciwieństwie do pozostałych dwóch regionów Wietnamu, tj. Annamu i Tonkinu. Do Kambodży Krom przybyła kolejna fala wietnamskich migrantów, głównie rolników i rybaków zasiedlających tereny wiejskie. Liczną grupę stanowili też Wietnamczycy, którzy obejmowali niższe urzędy w administracji kolonialnej, co prowadziło do spięć między nimi a khmerskimi petentami. Czas panowania Francuzów jest postrzegany przez Khmerów Krom jako okres stabilizacji, gdyż podstawowe prawa gwarantowały zachowanie tożsamości tej grupy. Co więcej, mieli oni łatwiejszy dostęp do edukacji, a współpracujące z kolonizatorami jednostki mogły zajmować nawet wyższe stanowiska w lokalnych władzach.

Po zakończeniu II wojny światowej i proklamacji Demokratycznej Republiki Wietnamu 2 września 1945 roku, negocjacje dotyczące przyszłego statusu Wietnamu między Hồ Chí Minhem a Francuzami zakończyły się niepowodzeniem. Nieporozumienia doprowadziły w listopadzie 1946 roku do incydentów w Hải Phòng, które przerodziły się w konflikt zbrojny między wojskami francuskimi a partyzantami proniepodległościowego Việt Minhu. Francja, chcąc utrzymać swoje wpływy w Wietnamie, powołała marionetkowe Państwo Wietnamu z cesarzem Bảo Đạiem na czele, które miało funkcjonować w ramach Unii Francuskiej. Formalnie decyzja ta weszła w życie 4 czerwca 1949 roku, jednocześnie sankcjonując przynależność Kochinchiny (Kambodży Krom) do Wietnamu (Olszewski 355).

Polityka wobec społeczności Khmerów w czasach Wietnamu Południowego i w okresie walk z Demokratyczną Kampuczą

Po zakończeniu pierwszej fazy wojny na Półwyspie Indochińskim, na mocy porozumień genewskich z 1954 roku, usankcjonowany został podział Wietnamu na komunistyczną Demokratyczną Republikę Wietnamu na północy oraz Republikę Wietnamu na południu. Pod koniec lat 50. władze południowowietnamskie próbowały zasymilować społeczność khmerską, która bardziej identyfikowała się językowo i kulturowo z Kambodżą. W dniu 29 sierpnia 1956 roku reżim generała Ngô Đình Diệma wydał rozporządzenie o wietnamizacji Khmerów Krom. Zostali oni zmuszeni do używania wietnamskich imion i nazwisk, co było warunkiem dalszej

edukacji czy ubiegania się o pracę. Ich narodowość została zmieniona z kambodżańskiej na wietnamską, a w dowodach osobistych i innych dokumentach rządowych widniała od tej pory oficjalna nazwa *người Việt gốc Miên*.

W tym okresie zamykano założone jeszcze przez Francuzów szkoły, w których uczono języka khmerskiego, wprowadzając przymusową naukę wietnamskiego. Pod koniec 1957 roku zamknięto ostatnie szkoły publiczne, gdzie obecny był jeszcze język francuski i khmerski. Nauczanie w systemie khmerskim nadal jednak funkcjonowało nieoficjalnie w pagodach, gdzie nauczycielami byli mnisi buddyjscy. Wielu Khmerów Krom przestało w ogóle uczęszczać do szkół, ponieważ przeszkodą nie do pokonania był brak dobrej znajomości języka wietnamskiego. Tylko niektóre, bogatsze rodziny mogły pozwolić sobie na wysłanie swoich dzieci do Kambodży, aby tam kontynuowały naukę. Co więcej, młodych ludzi próbowano wciągać do wietnamskiej armii, jednak te działania nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Część młodzieży ukrywała się w klasztorach, by uniknąć służby wojskowej, a inni uciekali do Kambodży („History, Culture, Geography”).

Większość rolników na południu Wietnamu pochodziła ze społeczności khmerskiej. W obliczu coraz większego napływu Wietnamczyków z północy, zwłaszcza po 1954 roku, reżim gen. Diëma próbował odebrać ziemie Khmerom i rozdać ją przybyłym osadnikom. Rząd Republiki Wietnamu wprowadził w tym celu reformę gruntów rolnych (wiet. *cải cách điền địa*), która *de facto* legalizowała konfiskatę ziem uprawianych przez Khmerów (Dacy 112).

Protesty przeciwko asymilacji, organizowane przez starszych mnichów, były wspierane początkowo przez działaczy komunistycznych, którzy dążyli do zdestabilizowania sytuacji na południu. Ucisk reżimu Diëma miał podłoże nie tylko etniczne, ale również religijne. Przywódca Południowego Wietnamu był zagorzałym katolikiem i prześladował większość buddyjską, do której w zdecydowanej liczbie zaliczali się Khmerzy Krom. Powstawały różne organizacje, które stawiały opór, takie jak ruch Wolni Khmerzy (khmer. *Khmer Serei*, wiet. *Khmer Tự do*), założony w 1958 roku przez bardzo znanego działacza khmerskiego Sơn Ngọc Thànha. Choć organizacja za główny cel stawiała zwalczanie króla Norodoma Sihanouka, to działała także na południu Wietnamu, skąd w dużej mierze rekrutowano jej członków. Rok później powstała także grupa Białe Szale (khmer. *Kangsaing Sar*, wiet. *khăn rằn trắng*), która ostatecznie połączyła się z inną organizacją, tj. Frontem Walki o Kambodżę Krom (franc. *Front de Lutte du Kampuchea Krom*) (Turkoly-Joczik 48).

Po zamachu stanu w Sajgonie z listopada 1963 roku i przejściu władzy przez gen. Dương Văn Minha uwolniono wielu Khmerów uwięzionych przez poprzedni reżim. Przedstawiciele społeczności mogli kandydować w wyborach do lokalnych władz na obszarze, który zamieszkiwali. Pozwolono im również na swobodne praktykowanie religii i założenie własnego Stowarzyszenia Buddyzmu Theravada Khmerów Krom.

Kiedy do Wietnamu wkroczyli Amerykanie, społeczność khmerska postrzegała ich obecność jako szansę na poprawienie swojego statusu. Wielu członków Frontu Walki o Kambodżę Krom dołączyło do specjalnie formowanych oddziałów MIKE Force, w skład których wchodziłi także przedstawiciele innych mniejszości, takich jak Hmongowie czy zwane Degarami (góralami) ludy Bahnar (wiet. *Ba Na*), Jiarai (wiet. *Gia Rai*), Rade (wiet. *Ê Đê*) i Kaho (wiet. *Cờ Hồ*). Tysiące młodych ludzi dołączyło do amerykańskich sił, pobierając bezpośrednio żołd od armii USA, a nie od rządu w Sajgonie. Z czasem wielu żołnierzy opuszczało szeregi amerykańskich jednostek, tworząc od 1964 roku Zjednoczony Front Wyzwolenia Narodów Uciśnianych (franc. *Front Uni de Lutte des Races Opprimées*, wiet. *Mặt trận Thống nhất Đấu tranh của các Sắc tộc bị Áp bức*), walczący o prawa mniejszości. Po ostatecznym rozwiązaniu Mike Force, co było efektem wietnamizacji wojny, wielu żołnierzy khmerskich, należących do tych oddziałów, udało się do Kambodży, by walczyć z komunistami u boku gen. Lon Nola lub dołączyło do FULRO (Prados 82).

W dniu 8 października 1969 roku Zgromadzenie Narodowe Republiki Wietnamu, którym kierował już gen. Nguyễn Văn Thiệu, odrzuciło projekt uchwały, według którego społeczność khmerska miała zostać oficjalnie uznana za mniejszość etniczną. Ta decyzja doprowadziła do demonstracji w całym regionie Kambodży Krom, na czele których stali buddyjscy mnisi. W marcu 1970 roku prezydent Thiệu podpisał rozporządzenie o nazwie *Người cày có ruộng* (tłum. rolnik posiada ziemię), w efekcie którego odebrano kolejne hektary ziemi uprawnej Khmerom, przekazując je ludności wietnamskiej (Nguyễn Tiến Hùng).

W maju 1975 roku, jeszcze przed oficjalnym zjednoczeniem Wietnamu, komuniści nakazali rozwiązanie największego Stowarzyszenia Buddyzmu Theravada Khmerów Krom. Liderzy wszystkich buddyjskich organizacji, mnisi, a także żołnierze, policjanci, urzędnicy czy tłumacze, którzy pracowali dla poprzedniego systemu południowowietnamskiego, trafili do więzień lub obozów reedukacji. Wielu z nich zmarło z powodu tortur, głodu i chorób. W czerwcu tego samego roku aresztowano również Sơn Ngọc Thành, który zginął osadzony w więzieniu Chí Hòa w Hồ Chí Minh dwa lata później. Po zjednoczeniu wietnamscy Khmerzy byli wysyłani do Nowych Stref Ekonomicznych (wiet. *Vùng Kinh Tế Mới*). Była to swego rodzaju forma represji, gdyż rejony te należały do bardzo słabo rozwiniętych. Nie posiadały bowiem systemów irygacyjnych, a warunki sanitarne były niezadowalające. Co więcej, na tych obszarach nie było szkół, do których mogłyby uczęszczać dzieci, zakazano także nauczania języka khmerskiego nie tylko w odległych szkołach publicznych, ale i w buddyjskich pagodach. Problemem stawało się również zaopatrzenie w podstawowe produkty, jak żywność i leki („Đánh tư sản ở miền nam sau 1975”).

Na południu komunistyczny rząd zainicjował również kampanię „Zwalczania kapitalistów” (wiet. *chiến dịch „Đánh tư sản”*), w wyniku której w majestacie prawa odbierano bogatym Khmerom majątki. Aby zmienić strukturę etniczną terenów

zamieszkałych przez mniejszości, rząd w Hanoi przesiedlał rolników z północy na te obszary, proponując im różne zachęty. Otrzymywali oni m.in. ziemię pod uprawę, która wcześniej należała do Khmerów i przedstawiciele innych mniejszości („Đánh tư sản ở miền nam sau 1975”).

Trudnym okresem dla Khmerów Krom był czas konfliktu między Wietnamem a Kambodżą, rządzoną przez Pol Pota i Czerwonych Khmerów, którzy przejęli władzę w Phnom Penh w połowie kwietnia 1975 roku. Antywietnamski nacjonalizm, który zaczął być istotnym elementem doktryny politycznej Demokratycznej Kampuczy, doprowadził do wymordowania około 20 tys. Wietnamczyków w tym kraju (Spencer 69). Co więcej, Czerwoni Khmerzy za przeciwników systemu uważali również Khmerów zamieszkujących graniczące z Wietnamem tereny Kambodży oraz Khmerów Krom. Propaganda Pol Pota uznawała ich za osoby posiadające „wietnamskie umysły, uwięzione w khmerskich ciałach”. Szacuje się, że na terenach granicznych Czerwoni Khmerzy dokonali masakry około 100 tys. osób, które podejrzewano o współpracę z Wietnamczykami (Kiernan, *Myth, nationalism and genocide*, 194). Od kwietnia 1977 roku dokonywano również najazdów na wioski leżące na południu Wietnamu, niszcząc domostwa i zabijając cywili. Do największej masakry doszło w kwietniu rok później, kiedy to w miasteczku Ba Chúc wymordowano ponad 3 tys. mieszkańców (Pringle).

Wietnamczycy z kolei dokonywali przesiedleń ludności khmerskiej, którą traktowali jako potencjalnego sprzymierzeńca wojsk Pol Pota. Po udanej interwencji w Kambodży, rząd w Hanoi zezwolił im na powrót do opuszczonych wcześniej wiosek, jednocześnie zwalczając nastroje patriotyczne wśród Khmerów Krom. Zainicjowano akcję, która miała na celu ostateczne rozprawienie się z nacjonalistami. Jej kryptonim KC 50 był tłumaczony jako „doprowadzić do śmierci 50% Khmerów” (litera K oznaczała Khmerów, natomiast litera C wietnamskie słowo *chết* oznaczające „umrzeć”). Dokonywano aresztowań buddyjskich mnichów, a nawet Khmerów, którzy wspierali komunistów wietnamskich podczas wojny w Wietnamie. Wiele osób musiało migrować do Kambodży albo znalazło schronienie w USA. Po upadku żelaznej kurtyny i otwarciu się Wietnamu na świat na skutek reform *đổi mới*, złagodzono politykę wobec Khmerów. We wrześniu 1990 roku odbył się proces, który miał określić skalę krzywd, jakich zaznała społeczność khmerska na skutek działań rządu. W wyroku stwierdzono, że aresztowano jedynie 195 osób, w tym tylko 4 popełniły samobójstwo, a 11 zmarło. Po stronie wietnamskiej nie zapadły żadne wyroki skazujące („History, Culture, Geography”).

Zwyczaje i tradycje ludności Khmerów w Wietnamie

Obecnie obszar zwany Kambodża Krom należy do Wietnamu i jest podzielony na 21 prowincji („Khmers Kampuchea-Krom Federation”)⁵. Podstawową jednostką organizacji życia społecznego u Khmerów Krom zamieszkujących wiejskie rejony południowego Wietnamu jest *phum*, co w języku khmerskim oznacza ogród. *Phum* składa się zazwyczaj z około 4–5 rodzin, połączonych ze sobą więzami krwi. Kilka *phum* tworzy z kolei *sóc* (lub *sróc*), który jest oddzielony od innych bambusowymi zaroślami (wiet. *lũy tre*). Na czele danych jednostek stoją odpowiednio *mę phum* lub *mę sóc*, którzy sprawują funkcje zarządcze (Nghiêm Văn Đăng; Chu Thái Sơn; Hùng Lưu 31).

Mapa 1. Region Kambodża Krom z perspektywy społeczności khmerskiej

Źródło: „History, Culture, Geography”.

⁵ Pierwotnie obszar był podzielony na cztery khmerskie prowincje *Don Nai*, *Long Haor*, *Fos Chruk* i *Peam*.

Khmerzy zamieszkują głównie obszary niewielkich, naturalnych wzniesień, na obrzeżach równiny zalewowej delty rzeki Mekong. Największe skupiska wiosek występują wzdłuż przybrzeżnych wydm zwanych *phno* (wiet. *giông*), na szczycie których znajdują się domostwa. Idąc w dół zbiega wydma, można odnaleźć sady i ogrody, a na końcu położone są pola ryżowe, zalane wodą. Słowo *phno* określa również przestrzeń społeczno-kulturową tej grupy. Na najwyższym punkcie wydm obok domów tworzony jest również *sras* lub *andon*, czyli mały staw, który stanowi ujście wody pitnej (Taylor 144).

Tabela 1. Prowincje regionu Kambodża Krom

Lp.	Nazwa w jęz. khmerskim (zromanizowanym)	Nazwa w jęz. wietnamskim	Jednostka terytorialna Wietnamu	Rok przyłączenia do Wietnamu
Prowincje/miasta w Wietnamie południowo-wschodnim				
1	Prey Nokor	Gia Định/ Sài Gòn (później: Hồ Chí Minh)	Hồ Chí Minh	1696, 1699
2	Preah Suokea	Bà Rịa	Bà Rịa – Vũng Tàu	1651
3	Or Kab	Vũng Tàu	Bà Rịa – Vũng Tàu	1651
4	Tuol Ta Mouk (Chheu Teal Muoy)	Thủ Dầu Một	Bình Dương & Bình Phước	1696
5	Don Nai/Changva Trapeang (Kampong Sraka Trei)	Đồng Nai (Biên Hòa)	Đồng Nai	1651, 1699
6	Rong Damrei	Tây Ninh	Tây Ninh	1770
Prowincje w regionie delty rzeki Mekong				
1	Moat Chruk	Châu Đốc	An Giang	1715, 1757
2	Peam Barach	Long Xuyên	An Giang	1715, 1731
3	Phsar Dek	Sa Đéc	Đồng Tháp	1757
4	Pouthi Loeu (Pol Leav)	Bạc Liêu	Bạc Liêu	1840
5	Toek Khmau	Cà Mau	Cà Mau	1707
6	Kampong Roessei (Phsam Ambaeus)	Bến Tre	Bến Tre	1732
7	Prek Roessei (Kampul Meas)	Cần Thơ	Cần Thơ & Vị Thanh	1758
8	Kramuon Sa (Reachea)	Rạch Giá	Kiên Giang	1707, 1715, 1757, 1758
9	Peam (Banteay Meas)	Hà Tiên	Kiên Giang	1707, 1715
10	Chhmuoh Thmei (Kampong Kou)	Tân An	Long An	1669
11	Srok Khleang (Bassac)	Sóc Trăng	Sóc Trăng	1758
12	Me Sa	Mỹ Tho	Tiền Giang	1731, 1732

13	Koh Korng (Dambok Kaong)	Gò Công	Tiền Giang	1731
14	Preah Trapeang	Trà Vinh	Trà Vinh	1731, 1758
15	Long Haor	Vĩnh Long	Vĩnh Long	1731, 1732
Główne wyspy				
1	Koh Tral	Phú Quốc	Kiên Giang	1700, 1939
2	Koh Tralach	Côn Đảo	Bà Rịa - Vũng Tàu	1765
Główny port				
1	Kampong Krabei	Bến Nghé	Hồ Chí Minh	

Źródło: „History, Culture, Geography”.

Khmerzy, zasiedlający od wieków deltę rzeki Mekong, do perfekcji opanowali technikę nawadniania pól i uprawę tzw. mokrego ryżu. Szacuje się, że społeczność khmerska uprawia ok. 150 różnych gatunków tego zboża. O doskonałej znajomości czynników geograficzno-klimatycznych może świadczyć fakt, że w zestawie khmerskich narzędzi rolniczych znajdują się unikalne przedmioty przystosowane do charakterystycznych dla regionu uwarunkowań. Oprócz pługa społeczność khmerska stosuje podobne do kosy narzędzie zwane po wietnamsku *phăng*, które jest specjalnie dostosowane do charakterystycznych dla wietnamskiego południa terenów i gleb („Phăng kia đưng...”). Równolegle stosuje się *nọc* (khmer. *pok*), czyli narzędzie przypominające sierp z długą rękojeścią służące do podcinania wysokiej trawy. Charakterystycznym przedmiotem używanym w rolnictwie jest również kij pomocny przy robieniu dziur w ziemi podczas sadzenia ryżu, określane mianem *sơ chal*, a także służący do ścinania ryżu *kân điếu* („Người Khmer”).

Khmerzy tradycyjnie zajmowali się również rybołówstwem oraz produkcją cukru palmowego (wiet. *đường thốt nốt*, khmer. *skor thnot*). Powszechnym produktem khmerskim jest sos robiony na bazie krewetek, zwany *mắm Ớn Pú*, czy też sos z ryby gurami (wiet. *cá sặc*), znany pod nazwą *mắm Pơ inh*. Najpopularniejszym jednak przysmakiem jest pasta *prahok* (wiet. *mắm bò hóc*), przygotowywana zazwyczaj z ryb zmijogłowych (wiet. *cá lóc*), ryżanki japońskiej (wiet. *cá sọc*), ryb długosowatych (wiet. *cá trê*) lub krewetek, zmieszana z solą i przyprawą na bazie ryżu, zwaną *thính gạo* („Dân tộc Khmer”).

Z uwagi na specyficzne uwarunkowania geograficzne regionu delty rzeki Mekong częstym środkiem transportu są różnego rodzaju łodzie. Jedną z nich jest łączone trzema deskami czółno zwane *thuyền tam bản*, które służy do poruszania się po spokojnych wodach kanałów rzecznych. W użyciu jest również łódka napędzana silnikiem spalinowym *thuyền tấc rán*, zwana także *thuyền đuôi tôm*. Wietnamscy Khmerzy do transportu lądowego zwykle używają *xe cộ*, czyli wozu ciągniętego przez wołu, którym przewożone są głównie produkty rolne w okresie żniw („Người Khmer”). Wśród Khmerów popularne stały się wyścigi wołów, które stanowiły jedną z kluczowych rozrywek. Od 1992 roku władze wietnamskie

wykorzystują jednak ten tradycyjny sport, by przyciągnąć turystów. Lokalnej społeczności khmerskiej często nie stać na bilet, a korzyści z organizacji widowiska czerpią głównie wietnamskie władze. Lokalne organy często autorytarnie wyznaczają jedno z pól ryżowych jako tor wyścigowy, nie bacząc na zniszczenia terenów uprawnych.

Charakterystycznym dla społeczności khmerskiej rzemiosłem jest garncarstwo. Tradycyjna technika ceramiczna oparta jest o użycie narzędzia przypominającego prymitywne koło garncarskie, składające się z elementu obrotowego *k'leng* (wiet. *hòn kê*) oraz *chơ* (wiet. *bàn dấp*), czyli stołu do wygniataania formy. Nie jest używane nowoczesne koło garncarskie ani stały piec do wypalania przedmiotów, które zazwyczaj są jednokolorowe i pozbawione zdobień. Wyroby garncarskie to głównie artykuły gospodarstwa domowego, w szczególności *cà ràng*, czyli piec i garnek *cà om*, które są bardzo popularne również wśród Wietnamczyków i Chińczyków żyjących w delcie rzeki Mekong („*Thường nhớ cà ràng!*”).

Cechą tradycyjną społeczności khmerskiej są pozostałości systemu matriarchalnego, gdzie kobieta odgrywa bardzo istotną rolę. Małżeństwo zazwyczaj aranżują rodzice za zgodą dzieci. Na cały proces zaślubin składają się trzy etapy: swatanie, zaręczyny i ceremonia ślubna, która odbywa się w domu panny młodej. Tradycja mówi bowiem, że po ślubie mąż powinien przez jakiś czas pozostać pod opieką rodziny żony. Po kilku latach lub w chwili narodzin potomstwa młode małżeństwo staje się samodzielne i może się wyprowadzić. Często jednak pozostaje w domu rodzinnym żony, gdzie mieszkają trzy lub cztery pokolenia (Kozłowski 107).

Choć tradycyjne elementy kultury wypierane są w coraz większym stopniu przez zachodnie wzorce, to wiele z nich udało się zachować. Nadal można spotkać Khmerów Krom ubranych w tradycyjne sarongi, noszone zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn. Wśród charakterystycznych elementów ubioru można odnaleźć typową dla wiejskich terenów południa Wietnamu jedwabną koszulę *áo bà ba* w kolorze czarnym („*Áo bà ba, khăn rằn, nón lá...*”). Z czasem coraz powszechniejsza stała się khmerska wersja wietnamskiego stroju *áo dài*, który społeczność ta określa mianem *wện*, głównie zakładanego z okazji świąt. Tradycyjny strój jest również noszony, choć coraz rzadziej, przez młodych przedstawicieli ludności khmerskiej podczas specjalnych okazji, takich jak ślub. Pan młody ubrany jest najczęściej w jasną koszulę z kołnierzykiem oraz kolorowy sarong, czyli *hól*. Charakterystycznymi elementami są również przerzucony przez ramię biały szal, zwany *kāl xinh*, oraz *kâm pách*, czyli nóż przypięty u boku, którym małżonek ma ochraniać swoją wybrankę. Panna młoda z kolei zakłada czerwoną lub fioletową suknię zwaną *xăm pốt* („*Khám phá nét đẹp từ trang phục cưới Khmer*”).

Wierzenia społeczności khmerskiej w Wietnamie

Spółeczność khmerska zachowała również odrębność kulturowo-religijną, w dużej mierze pokrywającą się z wierzeniami Khmerów zamieszkujących Kambodżę. Około 95% jej członków jest bowiem wyznawcami buddyzmu *theravada*, podczas gdy w Wietnamie szeroko praktykowany jest buddyzm zen (wiet. *thiền*), zaliczany do nurtu *mahajana* („Khmers Kampuchea-Krom Federation”). Na terenach wietnamskiego południa zamieszkałych przez Khmerów zlokalizowano blisko 560 pagód, w których służy około 25 tys. buddyjskich mnichów (wiet. *ông lưc*) pochodzenia khmerskiego. Każdy *sóc* posiada jedną pagodę w jego centralnym punkcie, natomiast w większych okręgach można spotkać ich znacznie więcej. Stanowią one nie tylko miejsca kultu, ale odgrywają także rolę istotnych ośrodków kulturowych, dzięki którym pielęgnowana jest tożsamość khmerska, oparta w dużej mierze na dwóch filarach, tj. religii oraz przywiązaniu do ziemi. Nauki buddyjskie są moralnym drogowskazem postępowania Khmerów Krom. Tradycyjnie, większość dorosłych mężczyzn zostaje w młodym wieku wyświęcona na mnichów i przez pewien czas pełnią oni posługę w klasztorach buddyjskich („History, Culture, Geography”).

Charakterystycznym elementem wierzeń wietnamskich Khmerów jest również kult duchów opiekuńczych zwanych *neak tà*. Najczęściej chronią one daną wioskę, ale Khmerzy proszą je także o sprowadzenie deszczu, zapobieganie chorobom czy klęskom żywiołowym. Miejsca poświęcone *neak tà* można często spotkać przy drogach. Mają one chronić podróżnych, którzy w trakcie jazdy mogą zatrzymać się i złożyć im ofiarę, najczęściej w postaci pieniędzy. Wszelkie przysięgi Khmerzy Krom składają również w obecności *neak tà*, których zemsty za krzywoprzysięstwo obawiają się najbardziej. Duchy te stanowią konstytutywny element wioski, który integruje społeczność. W każdej z nich znajduje się ołtarzyk/dom duchów, gdzie mieszkańcy składają im ofiary w postaci pożywienia. Znaczącą natury *neak tà* jest *Kru Khmer*, który głównie zajmuje się medycyną tradycyjną, ale umie także odczytać, który duch jest odpowiedzialny za daną szkodę lub dobrodziejstwo (Kent; Chandler 219–220).

Khmerzy Krom oddają również cześć duchom mnichów-pustelników, zaginionym podczas medytacji w lasach. Samotny pobyt w niebezpiecznych warunkach, kiedy musieli nierzadko stawić czoła śmierci, sprawił, że nabywali oni szczególną moc i tajemną wiedzę. *Ta eisey* mają nadprzyrodzone umiejętności, które wykorzystują podczas wędrówek po ziemi, by ratować Khmerów z różnych opresji (Taylor 150).

Wietnamscy Khmerzy obchodzą liczne święta buddyjskie. Jednym z nich jest *Meak Bochea*, celebrowane w czasie pełni księżyca trzeciego miesiąca kalendarza księżycowego, aby upamiętnić dzień, w którym 1250 mnichów (*bhikku*) zostało wyświęconych przez Buddę. Obchodzone jest również święto *Visak Bochea*,

przypadające w czasie szóstego miesiąca księżycowego, by uczcić urodziny Buddy, jego Oświecenie i Parinirwanę (ostateczną nirwanę, stan poza życiem i śmiercią) („History, Culture, Geography”). Popularnym buddyjskim obyczajem jest również praktykowanie swoistego postu (*vassa*) przez buddyjskich mnichów. Jego początek przypada na lipiec i nazywany jest *Chol Preah Vassa*. Pograżeni w medytacji mnisi nie mogą opuszczać swoich pagód i klasztorów, z wyjątkiem nagłych sytuacji, jak np. śmierć bliskich. Koniec tego trzymiesięcznego trudu – *Cheng Preah Vassa* – przypada w październiku i celebrowany jest podczas miesięcznych obchodów święta *Kathina*. W tym czasie mnichom, którzy wytrwali, składane są podziękowania, datki na rzecz klasztoru oraz ofiaruje się im nowe, szafranowe szaty („The Kathina Festival”).

Na koniec postu przypada także piętnastodniowe święto *Pchum Ben* (wiet. *Đôn Ta*), poświęcone przodkom. Jest to okres, w którym Khmerzy Krom składają hołd zmarłym krewnym do siódmego pokolenia. Mnisi zaś nieprzerwanie intonują sutry w języku palijskim w świątyniach. W Kambodży *Pchum Ben* zostało uznane za święto narodowe, jednak w Wietnamie nie ma ono takiego statusu. Niektóre szkoły pozwalają jednak uczniom na 1–2 dni nieobecności, by mogli oni spędzić ten czas z rodziną (Holt 4).

Oprócz typowo religijnych świąt społeczność khmerska obchodzi hucznie Nowy Rok według kalendarza księżycowego, zwany *Tết Chôl Chnam Thmây*. Święto jest celebrowane przez trzy dni, z wyjątkiem roku przestępnego, kiedy to obchody trwają jeden dzień dłużej. To wydarzenie przypada na połowę czwartego miesiąca kalendarza księżycowego, który jest początkiem nowego roku według tradycyjnych wierzeń buddyjskich. Ostatnia noc mijającego roku nie kończy się wraz z nadejściem nowego dnia. Nawiązuje natomiast do momentu, w którym wróżka, jedna z siedmiu córek boga *Kabulu Maha Pruma*, schodzi na ziemię, by zaopiekować się ludźmi w nadchodzącym roku. Aby poznać godzinę tego wydarzenia, *A Cha*, były mnich buddyjski o wysokiej pozycji społecznej, przeprowadza w świątyni specjalną ceremonię, po której informuje społeczność o dokładnej dacie końca starego roku (Huỳnh Phương).

Podczas pierwszego dnia nowego roku, noszącego nazwę *Chôl Sangkran Thmây*, ludność ubiera odświętne stroje i udaje się do świątyń, gdzie palone są kadzidła, składane dary i organizowana jest uroczysta procesja wokół świątyni. Wieczór poświęcony jest na zabawę, a ludność khmerska śpiewa i tańczy, organizując również tradycyjne, ludowe gry. Drugiego dnia, zwanego *Wonbof*, odbywa się ceremonia ofiarowania potraw z ryżu i budowania piaskowej góry (khmer. *Puon Phnon Khsach*). Każda rodzina przekazuje mnichom dania ryżowe wczesnym rankiem i w południe. Przed jedzeniem mnisi śpiewają, aby podziękować ludziom, którzy przyrządzili przyniesione do świątyni pożywienie. Po południu organizowana jest ceremonia budowania gór piaskowych. Ludzie usypują z piasku wiele małych pagórków w ośmiu kierunkach i jedną górę pośrodku, symbolizującą wszechświat. Ten zwyczaj jest głęboko zakorzeniony w kulturze i tradycji społeczności khmerskiej

i stanowi swoisty rodzaj modlitwy o deszcz i obfite zbiory. Trzeci dzień noworoczny – *Lông Săk* – charakteryzuje się myciem posągów Buddy. Po południu Khmerzy przychodzą do świątyń, palą kadzidła i pachnącą wodą obmywają statuy, usuwając w ten sposób nieszczęścia i pecha, które spotkały społeczność w mijającym roku. W trakcie *Lông Săk* obmywa się nie tylko posągi, ale i głowy starszych mnichów, którzy po tej ceremonii prowadzą społeczność do stup i cmentarzy, gdzie znajdują się prochy zmarłych. Odprawiana jest ceremonia *Bâng Skâu*, w trakcie której żyjący proszą o spokój dla dusz zmarłych członków rodziny. Ostatnim zwyczajem jest obmywanie posągów Buddy w domach. Po tej czynności najmłodszy członkowie rodziny zapraszają starszych, prosząc ich o przebaczenie za popełnione błędy i winy w mijającym roku („*Tết cổ truyên Chôl Chnăm Thmây...*”).

Tradycyjnym zwyczajem wśród wietnamskich Khmerów są również obchody święta *Bon Om Touk* (wiet. *cúng trăng*), zwanego również Świętem Księżycza (i Wody), odpowiednika Święta Środka Jesieni, celebrowanego w niektórych krajach azjatyckich. Odbywa się ono piętnastego dnia dziesiątego miesiąca księżycowego i upamiętnia koniec pory deszczowej, kiedy Khmerzy Krom zaczynają zbierać swój ryż. Pierwszego dnia rano ma miejsce wyścig około trzydziestometrowych smoczycz łodzi, zwanych *Touk Ngo* (*Tuộc mua*), zaś po południu Khmerzy Krom wypuszczają lampiony, symbolizujące prośby o życie w pokoju. Drugi dzień związany jest z kultem księżycza. Wietnamscy Khmerzy wierzą w legendę *Cheadok*, według której na księżycu mieszka królik, który sprawuje nad nimi pieczę. Z tego też względu społeczność wystawia przed domem jedzone przed króliki pożywienie. Ten dzień charakteryzuje się także przyrządzaniem tradycyjnej potrawy ryżowej z sokiem kokosowym i bananami, zwanej *Og Ambok*⁶. Jest ona jedzona m.in. przez przegranych w rozmaitych zabawach i konkursach, polegających na wzajemnym rozśmieszaniu. Ostatniego dnia odbywają się również wyścigi łodzi, co symbolizuje zakończenie święta („*Lễ hội đua ghe Ngo của người Khmer*”).

Obecna sytuacja mniejszości khmerskiej a polityka wietnamskich władz

Komunistyczna Partia Wietnamu coraz większą wagę przykładą do kwestii polityki etnicznej. Partyjni dygnitarze podkreślają konieczność rozwoju gospodarczego terenów zamieszkałych przez mniejszości, w tym grupę Khmerów z południa. Władze bowiem zdają sobie sprawę z dysproporcji między ludnością Kinh a pozostałymi 53 grupami etnicznymi i dostrzegają ewentualne zagrożenia płynące z nierówności. Co więcej, mniejszości zamieszkują obszary o szczególnym znaczeniu strategicznym z punktu widzenia polityki, obronności czy gospodarki.

⁶ Znane również pod nazwą *Ok Om Bok* lub *Óc Om Bok*.

W Dyrektywie Biura Politycznego Komitetu Centralnego KPW 12CT/TW z dnia 16 kwietnia 2014 roku kwestia poprawy materialnego i duchowego życia Khmerów w regionie południowo-zachodnim została jasno określona. Wskazuje się, iż mieszkańcy tego regionu, tj. Khmerowie (a także Czamowie), są integralną częścią społeczeństwa wietnamskiego i zaleca się solidarność oraz poszanowanie tych grup etnicznych. Szczególna uwaga została poświęcona stworzeniu stabilnych warunków produkcji i pracy oraz poprawie jakości życia. Jednym z ważniejszych dokumentów była również Dyrektywa nr 19-CT/TU z dnia 10 stycznia 2018 roku, wydana przez Sekretariat BP KC w sprawie polepszenia sytuacji mniejszości etnicznej Khmerów. Dyrektywa 19 stworzyła nowy impuls do promowania rozwoju w regionach zamieszkałych przez tę grupę. W szczególności nacisk położono na zwiększenie środków inwestycyjnych w celu realizacji kompleksowych projektów rozwoju społeczno-gospodarczego, gdzie priorytetowo potraktowano inwestycje w rozbudowę infrastruktury („Một số vấn đề về chính sách dân tộc...”).

Spółeczność khmerska w Wietnamie charakteryzuje się wyższym wskaźnikiem długości życia (72,5 lat) w porównaniu do innych mniejszości Wietnamu, przekraczając średnią wyliczoną dla wszystkich tych grup w kraju (zob. tab. 2). Khmerzy zajmują szóstą pozycję pod względem długości życia spośród wszystkich 53 wietnamskich mniejszości.

Tabela 2. Wskaźniki społeczno-gospodarcze wg grup etnicznych Wietnamu za 2019 rok

Grupa etniczna	Długość życia (lata)			Wskaźnik alfabetyzacji (%)			Użytkownicy Internetu (%)
	Ogólnie	Mężczyźni	Kobiety	Ogólnie	Mężczyźni	Kobiety	
Cały kraj	73,6	71,0	76,3	95,8	97,0	94,6	68,7
Średnia mniejszości	70,7	68,0	73,7	80,9	86,7	75,1	61,3
Tày	71,3	68,6	74,2	94,9	96,3	93,5	73,8
Thái	70,1	67,3	73	81,6	90,4	73,0	59,8
Mường	70,3	70,4	75,7	95,5	96,8	94,2	72,1
Khmerzy	72,5	69,9	75,3	76,7	81,8	71,8	59,6
Hmong	68,8	65,9	71,8	54,3	68,8	39,4	43,2

Źródło: Ủy Ban Dân Tộc

Z kolei śmiertelność niemowląt poniżej 1. roku życia (16,95) jest najniższa w porównaniu z wymienionymi w tabeli grupami i pozostaje zbliżona do średniej krajowej. Wskaźnik ten nieznacznie spadł w stosunku do poprzedniego badania z 2009 roku, kiedy to jego wartość wynosiła 18 (zob. tab. 3).

Tabela 3. Wskaźniki społeczno-gospodarcze wg grup etnicznych Wietnamu za 2019 rok

Grupa etniczna/ rok	Wskaźnik dzietności		Śmiertelność niemowląt*		Wskaźnik bezrobocia (%)		
	2015	2019	2009	2019	Ogólnie	Mężczyźni	Kobiety
Cały kraj	2,15	2,09	16	14,0	2,17	2,09	2,26
Średnia mniejszości	2,38	2,35	-	22,13	1,40	1,38	1,43
Tày	2,55	2,43	23	20,25	1,72	1,92	1,64
Thái	2,28	2,27	27	24,20	0,87	0,92	0,81
Mường	2,09	2,15	22	15,61	1,18	1,16	1,21
Khmerzy	2,07	2,11	18	16,95	2,00	1,76	2,30
Hmong	3,57	3,57	46	28,47	1,00	1,01	0,99

* na 1 000 narodzin/ dzieci 0-1 roku.

Źródło: Ủy Ban Dân Tộc.

Wietnamskich Khmerów charakteryzuje również wysoka średnia zarobków miesięcznych. Mimo że pensja członka społeczności khmerskiej jest wyższa od średniej dla wszystkich mniejszości, to znacznie odbiega od miesięcznych dochodów przeciętnego obywatela Wietnamu (zob. tab. 4). Khmerzy sklasyfikowani są jednak dopiero na czwartym miejscu, biorąc pod uwagę tę zmienną, co czyni ich jedną z najzamożniejszych mniejszości w kraju. Również wskaźnik biedy w społeczności khmerskiej pozostaje znacznie niższy (14,8%) w stosunku do innych grup i daje Khmerom 12. miejsce w tym zestawieniu (zob. tab. 4).

Tabela 4. Wskaźniki społeczno-gospodarcze wg grup etnicznych Wietnamu za 2015 rok

Grupa etniczna	Średnie miesięczne zarobki (tys. đồng)	Wskaźnik biedy (%)
Cały kraj	2,637	7,0
Średnia mniejszości	1,161	23,1
Tày	1,306	13,9
Thái	0,913	27,4
Mường	1,189	18,6
Khmerzy	1,529	14,8
Hmong	0,802	45,7

Źródło: Phùng Đức Tùng, Nguyễn Việt Cường, Nguyễn Cao Thịnh, Nguyễn Thị Nhung, Tạ Thị Khánh

Uwzględniając jednak wskaźniki dotyczące edukacji i alfabetyzacji, społeczność khmerska plasuje się znacznie niżej. Zaledwie 76,7% członków tej grupy potrafi czytać i pisać (zob. tab. 2), co daje Khmerom dopiero 21. miejsce spośród wszystkich mniejszości. Należy jednak zauważyć, że w ciągu 10 lat od ostatniego spisu ludności w Wietnamie wskaźnik ten poprawił się nieznacznie o 3,1 pp. („Ethnic Groups in Vietnam...”).

Tabela 5. Wskaźniki społeczno-gospodarcze wg grup etnicznych Wietnamu za 2019 rok

Grupa etniczna	Edukacja podstawowa (%)	Szkolnictwo średnie (I stopień) (%)	Szkolnictwo średnie (II stopień) (%)
Cały kraj	101,0	92,8	72,3
Średnia mniejszości	100,5	85,8	50,7
Tày	100,4	97,5	79,5
Thái	100,8	94,6	56,5
Mường	100,8	96,3	71,5
Khmerzy	100,5	72,2	35,0
Hmong	99,9	77,3	29,5

Źródło: Ủy Ban Dân Tộc

Analizując statystyki dotyczące uczęszczania członków społeczności khmerskiej do szkół, można dostrzec, iż wskaźnik pobierania edukacji na poziomie średnim (I stopień), wynoszący 72,2%, jest znacznie niższy od średniej przypadającej mniejszościom i pozycjonuje Khmerów na 47. miejscu spośród wszystkich tych grup. Niski także pozostaje odsetek społeczności uczęszczającej do szkół średnich (II stopień) (35,0%), dając Khmerom zaledwie 36. miejsce w zestawieniu.

Pomimo zmiany w podejściu do społeczności Khmerów Krom ze strony rządu wietnamskiego, grupa ta w praktyce nadal pozbawiona jest wielu praw. W szkolnictwie nie wprowadzono nauki w języku khmerskim, który obecny jest w programie nauczania w wymiarze 1–3 godzin w tygodniu. W urzędach należy porozumiewać się po wietnamsku, którym w dobrym stopniu władza zaledwie 10% Khmerów Krom, co sprawia wiele trudności w kontakcie z lokalną administracją („Khmers Kampuchea-Krom Federation”).

Konstytucja Socjalistycznej Republiki Wietnamu z 2013 roku formalnie zezwala na wolność wyznania, a władze uznają buddyzm za jedną z religii, którą można praktykować w Wietnamie. Rządowe restrykcje dotyczą jednak działalności wielu zorganizowanych grup religijnych. Khmerscy aktywiści podkreślają, że ich wolność religijna jest nadal naruszana, a w świątyniach buddyjscy mnisi są zmuszeni do przekazywania wiernym głównych założeń ideologii komunistycznej. Rząd nakazał, aby wszyscy mnisi funkcjonowali pod parasolem nadrzędnej oficjalnie uznanej organizacji, Buddyjskiej Sanghi Wietnamu (ang. *VBS – Vietnam Buddhist Sangha*, wiet. *Giáo hội Phật giáo Việt Nam*). Z kolei ich liczba podlega kontroli Rządowego Komitetu ds. Religijnych. W ramach tej organizacji funkcjonuje Zjednoczone Patriotyczne Stowarzyszenie Buddyjskie Regionu Południowo-Zachodniego (ang. *PUBA – Patriotic United Buddhist Association*, wiet. *Hội đoàn kết Sư sãi Yêu nước Tây Nam Bộ*), które skupia Khmerów Krom. Wielu aktywistów poddaje jednak jej funkcjonowanie krytyce, twierdząc, że jest to organizacja fasadowa, służąca *de facto* kontrolowaniu khmerskiej społeczności, w szczególności aktywności buddyjskich mnichów („Khmers Kampuchea-Krom Federation”).

Niektóre projekty biznesowe inicjowane przez władze nadal prowadzą do wywłaszczenia z ziemi Khmerów i są forsowane bez odpowiedniej rekompensaty. Przykładem mogą być wydarzenie z grudnia 2016 roku, kiedy społeczność khmerska z prowincji Trà Vinh spierała się z lokalnymi władzami. Wietnamscy urzędnicy twierdzili bowiem, że grunty wokół świątyni buddyjskiej zostały sprzedane przez Khmerów deweloperowi, czemu oni zaprzeczali („Khmers Kampuchea-Krom Federation”).

Tereny Wietnamu, które zamieszkuje khmerska społeczność, podatne są na występowanie wielu problemów, wynikających z uwarunkowań geograficznych. Jednym z nich jest silne zasolenie gleb, co wpływa negatywnie na wielkość zbiorów. Podobny efekt powodują liczne powodzie w regionie wywołane ciągłymi deszczami w okresie od lipca do października, których skutki są potęgowane przez małą liczbę tam czy niewydolny system odprowadzający wodę deszczową.

Co więcej, coraz większym problemem stają się zanieczyszczenia pestycydami pochodzącymi z nawozów, które oprócz strat w rolnictwie, powodują bardzo często ślepotę wśród wietnamskich Khmerów. Społeczność ta ma utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej. Tylko Khmerzy zaliczani do kategorii ludzi żyjących w „ubóstwie domowym” (wiet. *hộ nghèo*) mają uprawnienia do bezpłatnej pomocy (istnieje konieczność zapłacenia 5% kosztów leczenia). Pozostali są zmuszeni opłacać usługi we własnym zakresie albo rezygnują z pomocy specjalistów z uwagi na brak funduszy („History, Culture, Geography”).

O prawa Khmerów zamieszkujących Wietnam walczy powstała w roku 1985 Federacja Khmerów Kambodży Krom, której siedziba znajduje się na terenie Stanów Zjednoczonych. Organizacja zajmuje się przekazywaniem darowizn do regionu, ale jednym z postulatów jest także jego samostanowienie, w czym władze w Hanoi upatrują zagrożenie dla suwerenności i integralności terytorialnej Wietnamu. Członkowie i sympatycy Federacji byli także zaangażowani w protesty w Kambodży na przełomie 2013 i 2014 roku, które miały antywietnamski wydźwięk, a pojawiające się hasła nawoływały wietnamskie władze do oddania ziem Kambodży Krom, uznawanych za rdzennie khmerskie terytoria (Le Coz).

Zakończenie

Społeczność khmerska żyjąca w Wietnamie w przeszłości napotykała wiele problemów wynikających ze stanowczej polityki władz wietnamskich. Jeszcze przed okresem francuskiego kolonializmu tereny Kambodży Krom, a obecnie południowo-zachodnie prowincje Wietnamu, stanowiły cel wietnamskiej ekspansji, która wiązała się z przymusową asymilacją miejscowej ludności. Po zakończeniu I wojny na Półwyspie Indochińskim sytuacja khmerskiej społeczności nie uległa poprawie, a rządy Południowego Wietnamu wprowadzały kolejne akty prawne mające na celu

odebranie gruntów rolnych czy ograniczenie swobody nauki języka khmerskiego w szkołach.

Po zjednoczeniu Wietnamu rząd w Hanoi kontynuował politykę dążącą do asymilacji mniejszości etnicznych. I choć można dostrzec pewną liberalizację w tym zakresie, co było m.in. efektem zmian zachodzących od drugiej połowy lat 80. XX wieku, to nadal wietnamscy Khmerzy mają poczucie posiadania niższego statusu niż większość pochodząca z grupy *Kinh*. Przejawy dyskryminacji społeczność zgłasza na wielu płaszczyznach, takich jak trudności w dostępie do opieki zdrowotnej czy edukacji, w tym brak możliwości nauki w języku khmerskim. Pomimo że Khmerzy mają możliwość praktykowania buddyzmu *theravada*, wietnamska Sangha ma również duży wpływ na funkcjonowanie miejsc kultu i posługę mnichów.

Edukacja jest najbardziej zaniedbaną przez wietnamski rząd sferą w odniesieniu do społeczności Khmerów. O ile wskaźniki średniej długości życia, miesięcznych zarobków czy śmiertelności niemowląt są dla mniejszości khmerskiej korzystne, o tyle statystyki dotyczące edukacji i alfabetyzacji pozostają niepokojąco niskie i nie poprawiły się znacznie w ostatnich latach.

Pomimo wielu przeszkód, Khmerom udało się jednak zachować swoją odrębność kulturową i wspólnotę wartości z ludnością zamieszkującą Kambodżę. Obchodzone są tradycyjne dla społeczności khmerskiej święta, nie zaniknęły tradycyjne wierzenia, a młodszy przedstawiciele tej grupy starają się poznać historię i tradycję od starszych mnichów na spotkaniach w buddyjskich pagodach.

Najważniejszym problemem na linii rząd w Hanoi – społeczność khmerska wydaje się silnie zakorzeniona wzajemna niechęć. Wielu aktywistów związanych jest z khmerskimi organizacjami domagającymi się powrotu do macierzy Kambodży Krom, która jest obecnie integralną częścią Wietnamu. Z tego też względu w interesie władz w Hanoi jest posiadanie narzędzi, dzięki którym Wietnamczycy będą w stanie kontrolować buńczuczne nastroje wśród wietnamskich Khmerów i nie dopuścić do ewentualnego wzrostu niepokojów na południu kraju.

Bibliografia

- „Áo bà ba, khấn rần, nón lá: Bộ ba bất ly thân của người phụ nữ Nam Bộ”. *Thế Giới Di Sản* 23.04.2019. Web. 04.08.2022. <http://thegioidisan.vn/vi/ao-ba-ba-khan-ran-non-la-bo-ba-bat-ly-than-cua-nguoi-phu-nu-nam-bo.html>
- Bayer, J. „Polityka zagraniczna Kambodży”. W: *Wprowadzenie do polityki zagranicznej państw członkowskich ASEAN*. Red. A. Szpak, M. Dahl. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021.
- Chandler, D. *A history of Cambodia*. Colorado: Westview Press, 2018. <https://doi.org/10.4324/9780429495519>

- Choi Byung Wook. *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mang (1820–1841). Central Policies and Local Response*. New York–Ithaca: Cornell Southeast Asia Program Publications, 2004. <https://doi.org/10.7591/9781501719523>
- Corfield, J. *The History of Cambodia*. Santa Barbara, California: Greenwood Press, 2009.
- Dacy, D. *Foreign Aid, War, and Economic Development: South Vietnam 1955–1975*. Austin: University of Texas Press, 1986. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511572036>
- „Dân tộc Khmer”. *Voice of Vietnam* 04.08.2022. Web. 05.08.2022. <http://vov4.vov.gov.vn/Dao/gioi-thieu/dan-toc-khmer-cgt2-80.aspx>
- „Đánh tư sản” ở miền nam sau 1975”. *Nghiên Cứu Lịch Sử* 14.07.2015. Web. 04.08.2022. <https://nghien cuclichsu.com/2015/07/14/danh-tu-san-o-mien-nam-sau-1975/>
- „Ethnic Groups in Vietnam: An Analysis of Key Indicators from the 2009 Viet Nam Population and Housing Census”. UNFPA – United Nations Population Fund 2012. Web. 02.08.2022. <https://vietnam.unfpa.org/en/publications/ethnic-groups-viet-nam>
- General Statistic Office. *Completed Results of the 2019 Viet Nam Population and Housing Census*. Statistical Publishing House 2020. Web. 02.07.2022. <https://www.gso.gov.vn/wp-content/uploads/2019/12/Ket-qua-toan-bo-Tong-dieu-tra-dan-so-va-nha-o-2019.pdf>
- „History, Culture, Geography”. *Khmers Kampuchea-Krom Federation Research Team* 29.12.2012. Web. 03.08.2022. <https://khmerkrom.org/>
- Holt, J. „Caring for the Dead Ritually in Cambodia”. *Southeast Asian Studies* 1.1 (April 2012): 3–76. https://doi.org/10.20495/seas.1.1_3
- Huỳnh Phương. „Người Khmer đón Tết Chôl Chnăm Thmây”. *Vietnam Express* 15.04.2022. Web. 04.08.2022. <https://vnexpress.net/nguoi-khmer-don-tet-chol-chnam-thmay-4451692.html>
- „The Kathina Festival”. *VietNam Breaking News* 09.12.2016. Web. 04.08.2022. <https://www.vietnambreakingnews.com/2016/12/the-kathina-festival/>
- Kent, A., Chandler, D. *People of Virtue: Reconfiguring Religion, Power and Moral Order in Cambodia Today*. Copenhagen: NIAS Press, 2008. Web. 04.08.2022. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:857291/FULLTEXT01.pdf>
- „Khám phá nét đẹp từ trang phục cuối Khmer.” *Top motif* 26.07.2022. Web. 04.08.2022. <https://www.topmot.vn/trang-phuc-cuoi-khmer/>
- „Khmers Kampuchea-Krom Federation”. *Khmer Krom Member Profile*. UNPO – Unrepresented Nations and Peoples Organisation 2018. Web. 04.08.2022. <https://unpo.org/downloads/2372.pdf>
- Kiernan, B. *Blood and Soil: Modern Genocide 1500–2000*. Melbourne: University Press, 2008.
- Kiernan, B. „Myth, Nationalism and Genocide”. *Journal of Genocide Research* 3.2 (2001): 187–206. <https://doi.org/10.1080/14623520120062402>

- Kozłowski, S. *Narody Wietnamu*. Gdynia: Novae Res. Wydawnictwo Innowacyjne, 2014.
- Le Coz, C. „The Plight of Cambodia’s Khmer Krom Community”. *The Diplomat* 30.10.2014. Web. 04.08.2022. <https://thediplomat.com/2014/10/the-plight-of-cambodias-khmer-krom-community/>
- „Lễ hội đua ghe Ngo của người Khmer”. Department of Cultural Heritage. Web. 03.08.2022. <http://dsvh.gov.vn/le-hoi-dua-ghe-ngo-cua-nguoi-khmer-3441>
- Mikio Oishi, Nguyễn Minh Quang, Nguyễn Văn Minh. „The Transformation of Ethnic Conflict in Vietnam: The Case of the Khmer Krom in the Mekong Delta”. *W: Managing Conflicts in a Globalizing ASEAN Incompatibility Management Through Good Governance*. Red. Mikio Oishi. Singapore: Springer Nature, 2020. <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9570-4>
- „Một số vấn đề về chính sách dân tộc đối với đồng bào Khmer ở Việt Nam”. Tạp chí Văn Hoá Nghệ Thuật 21.05.2021. Web. 03.08.2022. <http://vanhoanghethuat.vn/mot-so-van-de-ve-chinh-sach-dan-toc-doi-voi-dong-bao-khmer-o-viet-nam.htm>
- Nghiêm Vạn Đặng, Chu Thái Sơn, Hùng Lưu, *Ethnic Minorities in Vietnam*. Hà Nội: Thế Giới Publishers, 2016.
- „Người Khmer”. *Ủy Ban Dân Tộc* 04.10.2015. Web. 03.08.2022. <http://www.cema.gov.vn/gioi-thieu/cong-dong-54-dan-toc/nguoi-khmer.htm>
- Nguyễn Tiến Hưng. „«Người Cày Có Ruộng» – Niềm yên ủi của Tổng thống Thiệu”. *BBC* 24.09.2017. Web. 03.08.2022. <https://www.bbc.com/vietnamese/forum-41376956>
- Nguyễn-võ Thu-hương. *Khmer-Viet Relations and the Third Indochina Conflict*. Jefferson, North Carolina: McFarland Publishing, 1992.
- Olszewski, W. *Historia Wietnamu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.
- „Phàng kia đương chế cù nèo cà đụn quơ...”. *Báo Cần Thơ* 03.03.2021. Web. 04.08.2022. <https://baocantho.com.vn/-phang-kia-duong-che-cu-neo-ca-dun-quo--a138837.html>
- Phùng Đức Tùng, Nguyễn Việt Cường, Nguyễn Cao Thịnh, Nguyễn Thị Nhung, Tạ Thị Khánh Vân. „Ethnic Minorities and Sustainable Development Goals: Who Will Be Left Behind?” 2016. Web. 02.08.2022. <https://www.undp.org/vietnam/publications/ethnic-minorities-and-sustainable-development-goals-who-will-be-left-behind>
- Prados, J. *The Hidden History of the Vietnam War*. Chicago: Ivan R. Dee Publisher, 1995.
- Pringle, J. „Meanwhile: When the Khmer Rouge came to kill in Vietnam”. *International Herald Tribune* 07.01.2004. Web. 02.07.2022. <https://web.archive.org/web/20051027024852/http://www.iht.com/>
- Spencer, P. *Genocide since 1945*. Oxfordshire: Routledge, 2012. <https://doi.org/10.4324/9780203115046>

- Taylor, P. *The Khmer Lands of Vietnam. Environment, Cosmology and Sovereignty*. Singapore: National University of Singapore, 2014. <https://doi.org/10.2307/1j.ctv1nthxg>
- „Tết cổ truyền Chôl Chnăm Thmây – Lễ hội lớn nhất của đồng bào Khmer”. *VietnamPlus* 14.04.2022. Web. 04.08.2022. <https://www.vietnamplus.vn/tet-co-truyen-chol-chnam-thmay-le-hoi-lon-nhat-cua-dong-bao-khmer/783616.vnp>
- „Thương nhớ cà ràng!” *Báo Cần Thơ* 02.03.2013. Web 04.08.2022. <https://baocantho.com.vn/thuong-nho-ca-rang--a20785.html>
- Tucker, S.C. *Vietnam*. Lexington: University Press of Kentucky, 1999. <https://doi.org/10.4324/9780203502372>
- Turkoly-Joczik, R.L. „The Khmer Serei Movement.” *Asian Affairs* 15.1 (1988): 48–62. Web. 04.08.2022. <http://www.jstor.org/stable/30172090>
- Ủy Ban Dân Tộc. „Kết quả Điều tra thu thập thông tin về thực trạng kinh tế - xã hội của 53 dân tộc thiểu số năm 2019”. Nhà Xuất Bản Thống Kê 2020. Web. 02.08.2022. https://www.gso.gov.vn/wp-content/uploads/2020/07/01-Bao-cao-53-dan-toc-thieu-so-2019_ban-in.pdf
- Vu Hong Lien. *The Making of Saigon. From the Nguyen Lords to 1954*. London: British Academy and European Consortium for Asian Field Study, 2013.

Michał Zareba – adiunkt w Katedrze Studiów Azjatyckich na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania badawcze: polityka zagraniczna oraz problemy wewnętrzne państw Azji Południowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Wietnamu; konflikty i procesy integracyjne w Azji Południowo-Wschodniej; hydropolityka w regionie rzeki Mekong.